

کلام قدسی در هنر بشری

جلوه‌های خلاقانه قرآن کریم

ویرایش و گردآوری: نهمید سلیمان

ترجمه: جواد قاسمی

www.ketab.ir

سلیمان، فهمیده

کلام قدسی در هنر بشری: جلوه‌های خلاقانه قرآن کریم / ویرایش و گردآوری:
فهمیده سلیمان، ترجمه: جواد قاسمی. - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۵.

عنوان لاتین: Word of God, Art of Man: the Qur'an and its Creative Expressions
۵۰۲ ص.

ISBN 978-600-06-0081-5

فیبا.

۱. قرآن - کنگره‌ها. ۲. تذهیب - کنگره‌ها. ۳. هنر اسلامی - کنگره‌ها.

الف. قاسمی، جواد، ۱۳۳۸ - ، مترجم. ب. بنیاد پژوهشهای
اسلامی. ج. عنوان.

۲۹۷ / ۱۵

۳۹۵ / ۸ / ۳ / ۶۵ BP

۴۲۴۴۸۱۳

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

کلام قدسی در هنر بشری

جلوه‌های خلاقانه قرآن کریم

ویرایش و گردآوری: فهمیده سلیمان

ترجمه: جواد قاسمی

ویراستار: سیدجلال قیامی میرحسینی

چاپ اول ۱۳۹۵ / ۱۰۰۰ نسخه وزیری / قیمت ۴۰۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۱۱۷۳۵-۳۶۶

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۹	سخن ناشر .....
۱۱	گفتار مترجم .....
۱۵	۱- مقدمه .....
	فهمیده سلیمان
۱۷	۱. مطالعات اخیر، نمایشگاه‌ها و همایش‌ها .....
۲۳	فراتر از صفحات مکتوب .....
۲۷	گام‌های رو به جلو .....
۲۹	۲. همایش جهانی «کلام قدسی در هنر بشری» .....
۳۰	خلاصه بخش‌های کتاب .....
۳۶	موضوعات در شرف ظهور .....
۳۶	پیوند بینامتنی .....
۳۸	خط عربی .....
۳۹	نیروی کلام .....
۴۱	جلوه‌های بومی .....
۴۲	گفتارهای آغازین و پایانی .....
۴۴	نتیجه‌گیری و سیاست‌گذاری .....
۴۶	یادداشت‌ها .....
۵۷	۲- قرآن، منبع الهام هنری .....
	اُلگ گرابار

۴ * کلام قدسی در هنربشری - جلوه‌های خلاقانه قرآن کریم

صفحات قرآنی.....	۶۰
نقل قول‌های قرآنی.....	۶۹
کاربردهای غیرمستقیم.....	۷۱
یادداشت‌ها.....	۷۵

۳- فراسوی امر دنیوی و مقدّس کتیبه‌های قرآنی در هنر اسلامی سده‌های میانه و فرهنگ تجسمی ۷۸

دورریس بهرنس ابوسیف

یادداشت‌ها.....	۸۹
-----------------	----

۴- هنرهای قلم، سمائی: قرآن‌های موجود در کتابخانه مؤسسه مطالعات اسماعیلی..... ۹۲

دانکن هالابین

یادداشت‌ها.....	۱۱۴
-----------------	-----

۵- کتیبه‌های قرآن بر روی سکه‌ها، سلطنتی سنان: سنجشی ... با نمونه‌های آن در دوران

گورکانیان و صفویان.....	۱۱۸
-------------------------	-----

گلرو نجیب اوغلو

تغییرهای صوری و محتوایی در کتیبه‌های سکه‌ها، سلطنتی عثمانی.....	۱۱۹
---	-----

طرح کتیبه‌های مساجد باشکوه صفویان و گورکانیان.....	۱۴۶
--	-----

نتیجه‌گیری.....	۱۵۹
-----------------	-----

یادداشت‌ها.....	۱۶۰
-----------------	-----

۶- وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا کتیبه‌های قرآن بر روی سکه‌های ایران ساسانی..... ۱۷۱

النور جهانگیر مرچنت

مروری بر نوع سکه‌ها.....	۱۷۳
--------------------------	-----

کتیبه‌های قرآنی.....	۱۷۹
----------------------	-----

پیام‌های روی سکه‌ها: از دوران المهدی تا الحاکم.....	۱۸۳
---	-----

نتیجه.....	۱۸۵
------------	-----

یادداشت‌ها.....	۱۸۶
-----------------	-----

۷- طلسم‌های حکاکی شده با نام اصحاب کهف در موزه بریتانیا..... ۱۹۴

ونیشیا پورتر

یادداشت‌ها.....	۲۰۷
-----------------	-----

۸- آینه‌ای سحرآمیز در موزه لوور و نکته‌هایی درباره استفاده از این آینه‌ها در یمن امروز ۲۱۳

آنه رگورد

۲۱۴	آینه‌ای سحرآمیز در موزه لوور.....
۲۱۴	طرف الف.....
۲۱۶	طرف ب.....
۲۲۰	خاستگاه آینه لوور.....
۲۲۲	آینه‌های سحر و طلسمات و غیب‌گویی.....
۲۲۳	آینه‌ها در فضای چینی، هندی و ایرانی.....
۲۲۵	آینه‌های بلندای یمن.....
۲۳۰	جام‌های رمانی سحرآمیز.....
۲۳۲	نتیجه‌گیری.....
۲۳۳	یادداشت‌ها.....

۹- حاشیه‌های فارسی بر نسخه‌های خطی قرآن در آسیای مرکزی ۲۴۱

ماری افتمیو

۲۴۸	سوره‌ها و مفاهیم آن‌ها.....
۲۵۴	نتیجه.....
۲۵۶	پیوست الف.....
۲۵۶	متن فارسی حاشیه‌های بریده نشده.....
۲۵۷	پیوست ب.....
۲۵۷	حاشیه‌های بریده شده.....
۲۶۴	یادداشت‌ها.....

۱۰- هنر خوش‌نویسی و تذهیب قرآن در میان علمای مسلمان جنوب غربی نیجریه ۲۶۵

اسماعیل اکیناد جیمو

۲۶۶	سنت خوش‌نویسی قرآن در میان عالمان جنوب غربی نیجریه.....
۲۶۹	ابزارهای مورد استفاده در کتابت و تذهیب.....
۲۷۱	تزئین لوح‌های چوبی.....
۲۷۲	گواهی تولدهای تزئین شده.....
۲۷۲	هنر تذهیب در میان دانشمندان اسلامی در جنوب غربی نیجریه.....
۲۷۴	نقش و نگارهای به‌کارگرفته‌شده توسط اهل علم در یوروبا.....
۲۷۷	تزئین کدوی قلیایی.....

- ۲۷۸..... نقش و نگارهای گل دوزی شده و منسوجات
- ۲۸۳..... نقش و نگارهای محلی بر روی حصیر
- ۲۸۴..... یادداشت‌ها
- ۲۸۶..... ۱۱- هنر قرآن در آسیای جنوبی
- آنابل ته گالوپ
- ۲۸۹..... نشانه‌های آیات
- ۲۹۰..... عناوین سوره‌ها
- ۲۹۱..... تزئینات حاشیه‌ای
- ۲۹۳..... پیرایندهای متن
- ۲۹۴..... طراحی صفحه
- ۲۹۵..... پیرایندهای زمینی: شماری و رنگ‌آمیزی
- ۲۹۹..... پیرایندهای تزئینی: من آن‌ها
- ۳۰۳..... نتیجه‌گیری
- ۳۰۴..... یادداشت‌ها
- ۳۰۷..... ۱۲- کتیبه‌های قرآنی مثبت کاری شده در سبزه جزب ما یا
- هوایسم تان
- ۳۲۰..... یادداشت‌ها
- ۳۲۳..... ۱۳- خوش‌نویسی مقدس در هنر معاصر
- عایشه تورگوت
- ۳۳۴..... یادداشت‌ها
- ۳۳۸..... ۱۴- پرده‌های کعبه و کتیبه‌های آن در مجموعه قصر توپکاپی
- هولیا تزکان
- ۳۴۳..... پرده‌های کعبه در مجموعه قصر توپکاپی
- ۳۵۴..... یادداشت‌ها
- ۳۵۷..... ۱۵- کتیبه‌های قرآنی بر روی «درفش نبرد العقاب» و سه پرچم مرینیان
- مریام علی د اوزاگا
- ۳۵۸..... درفش‌ها و جنگ‌ها

فهرست مطالب * ۷

- ۳۶۱ ..... درفش به اصطلاح نبرد العقاب
- ۳۶۳ ..... بررسی نوشته‌ها: مباحث مربوط به منشأ آن
- ۳۶۸ ..... تحلیل منسوجات
- ۳۷۹ ..... نتیجه‌گیری
- ۳۸۲ ..... پیوست
- ۳۹۲ ..... یادداشتهای
- ۴۰۷ ..... ۱۶- جنبه‌های گوناگون نوشتاری، گفتاری و تجسمی قرآن در هنر
- ۴۲۵ ..... شیلا س. س. ر. یادداشتهای
- ۴۲۹ ..... شرح کوتاهی دربارهٔ نویسندگان و آلات
- ۴۳۹ ..... واژه‌نامه (انگلیسی - فارسی)
- ۴۴۳ ..... واژه‌نامه (فارسی - انگلیسی)
- ۴۴۷ ..... کتاب‌شناسی
- ۴۸۵ ..... نمایه (اشخاص - مکان‌ها - گروه‌ها - کتاب‌ها)

سخن ناشر

واعاً حواً هذا القرآن هو الناصح الذي لا يُغشُّ والهادي الذي لا يُضِلُّ
والمحدث، الذم لا تكذب.

نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶

بدانید که این قرآن پند دهنده‌ای است که نمی‌فریبید و راهنمایی است که
گمراه نمی‌کند و سخن‌گویی است که دروغ نمی‌گوید.

تجلی و ظهور قرآن کریم به عنوان کتاب هدایت مسلمانان و معجزه جاودانه اسلام و پیامبر
خاتم در قالب‌های گوناگون هنری، نشان دهنده‌ی تمام مسلمانان به کتاب آسمانی خود و نیز
الهام گرفته از وجود جلوه‌های هنری در خود این سلام الهی است.

قرآن کریم افزون بر تعالی درونمایه علمی و فرهنگی گسترده‌ای و گوناگونی معارف و
معانی، انسجام و یک پارچگی و ...، از نظر شکل و قالب و زیبایی و موسیقی، کتابی
بسیار گیرا و دلنشین است. زیبایی و رسایی واژه‌ها و ترکیب‌های آرائی فصاحت و
بلاغت) و نیز جنبه موسیقایی آن در حد اعجاز است؛ چنان‌که به تصریح بسیاری از
بشرهیچ‌گاه توان آوردن مثل آن، بلکه یک سوره مانند آن را ندارد. این تحدی رسا و
همیشگی قرآن است که «اگر شما در حقانیت آنچه بر بنده برگزیده خود نازل کردیم، تردید
دارید، یک سوره مانند آن بیاورید و اگر نتوانستید، که هرگز نخواهید توانست، پس، از
آتشی که آتش‌گیره‌اش انسان‌های مخالف حق و سنگ‌های آتش‌زا هستند پروا کنید».

مسلمانان در درازای تاریخ اسلام و در گستره جغرافیایی آن همواره به قرآن توجه ویژه

داشته‌اند و یکی از دلایل مصونیت این کتاب الهی از خطر هرگونه تحریف همین توجه و بلوغ فرهنگی - هنری بوده است. در هر دوره‌ای از تاریخ اسلام، صدها و هزاران انسان با ایمان و شیفته این کتاب الهی در قالب حفظ، قرائت، تفسیر، کتابت، تذهیب و گونه‌های دیگر هنری، ارادت خود را به آن ابراز داشته‌اند. آنچه در همه دوره‌های تاریخی و به ویژه امروز اهمیت بیشتری دارد توجه به پیام قرآن است. قرآن کتاب هدایت و نسخه شفابخش خداوند برای درمان دردهای جامعه بشری است و این، تنها با تدبّر در قرآن و تمسک به آن تحقق می‌یابد.

پیامبر گرامی اسلام: «سخن جاودانه و متواتر خود به مسلمانان فرموده است: «من در میان شما دو اثر برانگیز و ناخبر باقی می‌گذارم: کتاب خدا و عترت و اهل بیت خودم. تا هنگامی که شما به آن دو تمسک جوید هرگز گمراه نشوید و آن دو هرگز از یکدیگر جدا نشوند».

تجلی «کلام قدسی» قرآن در سر بشری که در مجموعه پیش‌رو از زوایای گوناگون بررسی شده و مترجم توانمند بنیاد پژوهشی اسلامی جناب آقای جواد قاسمی آن را به فارسی برگردانده است، کاری ارزشمند و نشان‌دهنده تلاش و کوشش و توجه است. امید آنکه مسلمانان با تدبّر در قرآن و تمسک و عمل به آن، هنر بزرگ این کتاب آسمانی را در هدایت بشر و رهایی انسان از زیر سلطه ستمگران نمایان سازند و نشان دهند که تنها این کتاب زیبا، هنر و توان مدیریت زندگی انسان به سوی بهترین و زیباترین نظام‌های ممکن را داراست؛ چنان‌که فرمود: ﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِينَ هِيَ أُمَّةٌ﴾.

بنیاد پژوهشی اسلامی
آستان قدس رضوی

به نام خداوند یکتای بی‌همتا

گفتار مترجم

در سال‌های اخیر، نمایشگاه‌ها، همایش‌ها و پژوهش‌های گسترده، به قرآن و جنبه‌های هنری آن در سراسر جهان، به ویژه در غرب، توجه بسیاری شده است. نسخه‌های خطی گوناگونی از قرآن در سراسر جهان کشف شده که مورد بررسی و ترمیم قرار گرفته و رمزگشایی شده‌اند. کتیبه‌های قرآنی مسجدها و آرامگاه‌ها، واکاوی و از نظر تاریخ، قدمت، خوش‌نویسی، فرهنگ و جنبه‌های دیگر، با پژوهش‌هایی دقیق و میدانی، به طور بی‌سابقه‌ای، مورد تحقیق و بررسی بوده‌اند. کتاب پیش‌روی، گزیده‌ای است از مجموعه مقالات هفتمین کنفرانس جهانی سال ۲۰۰۳ میلادی که در لندن برگزار شد. بیشتر مقاله‌های این کتاب با محوریت پژوهشی و تحلیل‌های ژرفی انجام شده است. نویسندگان، از برجسته‌ترین مارشناسان، استادان و پژوهشگران حوزه‌های هنری قرآن به‌شمار می‌آیند. اصراعات ناب و دست‌اول بسیاری در زمینه‌های گوناگون هنری قرآن و کتیبه‌نگاری، از معماری و خوش‌نویسی گرفته تا سکه‌شناسی و نسخه‌شناسی و بافتنی، در آن به چشم می‌خورد؛ به گونه‌ای که هر کدام می‌تواند سرنخی برای پژوهش‌های ارزشمند دیگر نیز باشد. بی‌گمان خوانندگان از هر قشر و گروهی، اعم از دانشجو، پژوهشگر، استاد،

هنرمند و ... از این اثر بهره خواهند برد. گوشه‌هایی از تاریخ هنری و پربار اسلام و مسلمانان را در آن می‌توان دید. زبان قرآن در قالب هنر نشان می‌دهد که مسلمانان از خشونت، ستم و تعصب بدورند و برای زیبایی، هنر و خلاقیت ارزش و اهمیت قائل‌اند. و این، تأثیرشگرف کلام قدسی قرآن است که همه این آثار هنری ساخته بشری را به جلوه آورده و ماندگار ساخته است. همین جلوه‌های الهام گرفته از کلام خداست که به آدمی وجد و نشاط می‌دهد و زندگی او را از یکنواختی و ملالت بیرون می‌آورد.

ویراستار و گردآورنده مقاله‌های این کتاب، در مقدمه هر مقاله درباره محتوای آن‌ها توضیح داده. خلاصه‌ای از آن‌ها را بیان داشته است، به گونه‌ای که خواننده به خوبی می‌تواند با همه مباحث آشنا شود.

عنوان اصلی انگلیسی کتاب، عبارت است از Word of God, Art of Man, The Quran and its Creative Expressions. پس از درنگ بسیار و با در نظر گرفتن محتوای گفتارها، ترجمه فارسی آن را «کلام قدسی در هنر بشری، جلوه‌های خلاقانه قرآن کریم» گذاشتم. در متن کتاب نیز نام این کتابش همین‌طور ترجمه شده است.

ترجمه فارسی آیات قرآن، گاه با تغییری اندک، از ترجمه محمد مهدی فولادوند گرفته شده است. یادداشت‌های آخر فصل‌ها به ترتیب ساختار اصلی مقاله‌ها، در انتهای هر کدام آمده است. نام کتاب‌هایی که به زبان انگلیسی یا یکی از زبان‌های اروپایی بوده، به همان شکل لاتین آمده، اما اگر به فارسی برگردانده شده باشند، فارسی و لاتین هر دو آمده‌اند. نام شهرها، مکان‌ها، ناشران، و عنوان مقاله‌ها، به فارسی درج شده‌اند. پاراگراف‌بندی‌ها مطابق متن انگلیسی آن‌ها انجام شده است. نویسندگان مقاله‌ها در نقل گفته‌ها و سخنان پیامبر اسلام، امامان شیعه یا

بزرگان دین، چون برای خواننده انگلیسی زبان نوشته‌اند، بیشتر موارد از منابع دست دوم انگلیسی، فرانسه یا آلمانی یا ترکی استفاده کرده‌اند. این منابع در بخش کتاب‌شناسی آمده‌اند. در ترجمه فارسی هر جا لازم بوده، به اصل عربی یا فارسی آن‌ها مراجعه شده است.

در پایان، از آقای مسعود فرهنگ در گرفتن تصویرهای اصل کتاب و از پژوهشگر فرهیخته، سید جلال قیامی میرحسینی در ویرایش ادبی آن، سپاسگزارم. از خانم دکتر فهیمه بسیمان، ویراستار و گردآورنده مقاله‌ها برای پاسخ‌گویی به هنگام به پرسش‌ها، و نیز از همه همکاران آینده فریبا بکائول، که متن کتاب را بازدید نهایی و بعضی از عبارت‌ها را اصلاح کرد و مواردی را که از چشم افتاده بود، نشان داد، صمیمانه تشکر می‌کنم.

جواد قاسمی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی

شهریورماه ۱۳۹۴